

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні

СКОПЛЄВ АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 811.162.3'367.622

**ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИДУ
В ЧЕСЬКИХ АКЦІОНАЛЬНИХ СУБСТАНТИВАХ НА -NÍ/-TÍ**

Спеціальність 10.02.03 – слов'янські мови

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Працю виконано на кафедрі мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Дьячок Наталя Василівна,
професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Пчелінцева Олена Едуардівна,
завідувач кафедри української мови та загального мовознавства Черкаського державного технологічного університету

кандидат філологічних наук
Калениченко Марія Михайлівна,
асистент кафедри слов'янської філології
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться «3» грудня 2019 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4) та на офіційному сайті установи (www.inmo.org.ua/svr/anons-zaxistiv.html).

Автореферат розіслано « 31 » жовтня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філологічних наук, професор

Т. В. Радзієвська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі видової співвідносності форм чеського дієслівного іменника (ДІ) типу *rozlívání* (розливання) – *rozliti* (розлиття). На основі методу дистрибутивного аналізу в науковій праці вивчається потенціал цих гібридних формацій щодо збереження категорії виду твірних дієслів. Паралельно встановлюється комплекс структурно-семантичних властивостей дієслівних іменників, які сприяють наслідуванню виду: регулярність їхнього утворення від дієслів, особливості морфемної структури, успадкування акціональної семантики. Увагу приділено питанню про трансформаційну природу іменників на *-ní/-tí* – здатність фраз на базі дієслівного іменника трансформуватися в конструкції з дієсловом. Окреслена проблема розглядається з урахуванням досвіду її вирішення у слов'янських дієприкметниках як утвореннях, які мають подібну подвійну граматичну природу.

Чеські субстантиви на *-ní/-tí* репрезентують давній загальнослов'янський тип віддієслівних іменників дії на **-nyje/-tyje*, який, будучи представленим абсолютно в усіх слов'янських мовах, завжди перебував і залишається в центрі уваги славістів. Проблематика, що пов'язана з його гібридною граматичною природою, активно порушується в наукових працях таких мовознавців, як М. Наконечний, Л. Юрчук, О. Пчелінцева, М. Гінзбург, В. Хохлачова, Л. Свердлов, І. Дамборський, Я. Пузиніна, Б. Розвадовська, Ю. Фурдік, К. Бузашиова, А. Белич, Є. Георгієва, С. Калдієва-Захарієва, Е. Токаж, І. Чашуле. Досить багатим є досвід дослідження акціональних іменників у зіставному аспекті: українсько-російському (М. Затовканюк), чесько-російському (Г. Кржижкова, Я. Коцкова), словацько-російському (М. Сотак, З. Новакова), словацько-польському (Ф. Буффа), російсько-українсько-польському (О. Пчелінцева), сербохорватсько-російському (А. Терзич), загальнопівденнослов'янському (Г. Ожеховська), загальнослов'янському (С. Дікі, Г. Галтон).

Значну увагу лінгвісти приділяють дієслівному іменнику також у богемістиці. Структурні, семантичні, стилістичні та граматичні особливості ДІ неодноразово були предметом праць таких науковців, як Й. Бечка, М. Єлінек, Т. Ацаркіна, Г. Кржижкова, П. Карлік, В. Дворжак (Прохазкова), В. Коларжова. Проблему становить буквально кожна із зазначених сторін мовного функціонування дієслівного іменника, зокрема успадкування ним граматичної категорії виду. Класичні граматики чеської мови, виключно на основі відзначеної парності форм, що нагадує видові опозиції дієслів, закріплюють за субстантивами таку здатність; дослідники ж, які аналізують уживання субстантивних корелятивів на зразок *rozlívání* – *rozliti* в конкретних контекстах (Г. Балаж, Т. Ацаркіна, Г. Кржижкова, В. Васильєва, Є. Махачкова), говорять у такому випадку, навпаки, про послабленість, непослідовність і переосмислення видової граматичної семантики.

Актуальність дисертації зумовлено протилежністю трактувань видової співвіднесеності чеських дієслівних іменників на *-ní/-tí*, а також недостатньою

розробленістю низки окремих супутніх проблем, таких як: по-перше, відсутність єдиної гнучкої методики аналізу виду в субстантивів; по-друге, змішування в наукових розвідках власне видової граматичної семантики з лексичними протиставленнями за способом дії (Ф. Копечний, В. Шмілауер, Ф. Травнічек); по-третє, невивченість акціональної семантики, яка успадковується субстантивами, особливо щодо повноти її відбиття та змістової відповідності першоджерелу; по-четверте, ігнорування досвіду таких досліджень щодо споріднених форм у слов'янських мовах або в інших частиномовних контамінантах, які походять від дієслова.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Наукову працю виконано в межах наукової теми «Розвиток словникового складу російської мови: словотвір та запозичення» (№ 250709F21520 внутрішньої реєстрації), що розробляється на кафедрі мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Мета дисертаційного дослідження – встановити, наскільки послідовно чеський дієслівний іменник на *-ní/-tí* зберігає граматичну категорію виду твірного дієслова. Досягнення поставленої мети передбачало вирішення таких **завдань**:

- розкрити поняття про граматичну категорію дієслівного виду й описати особливості її реалізації в чеській мові;
- вивчити досвід вирішення проблеми виду щодо форм дієслівного іменника й подібних гібридних формацій у слов'янських мовах;
- розробити теоретико-методологічний апарат аналізу дієслівного іменника щодо наслідування виду;
- встановити, з яким ступенем регулярності кореляти типу *rozlévání – rozlití* утворюються від дієслів і чи в однаковій мірі передають їхню акціональну семантику;
- обґрунтувати концепцію лексико-граматичної неоднорідності класу дієслівних іменників та розробити критерії розмежування двох «іпостасей» дієслівних іменників, протиставлення яких є паралельним аналогічному в слов'янських дієприкметників (*власне дієприкметники та ад'єктивовані дієприкметники*);
- виявити й відсіяти із кола аналізованих дієслівних іменників одиниці з модифікованою акціональною семантикою на зразок ад'єктивованих дієприкметників.

Об'єктом праці є вмотивовані дієсловами чеські іменники на *-ní/-tí* зі значенням дії.

Предметом дослідження став потенціал чеських дієслівних іменників щодо збереження граматичної категорії виду твірних дієслів.

Джерельною базою дисертаційного дослідження слугував синхронічний корпус чеських текстів SYN v.4 великого інтернет-ресурсу «Національний корпус чеської мови» (Český národní korpus, ČNK). Корпус SYN 4-ї версії нараховує близько 3,6 мільярдів слововживань (токенів) і є поєднанням низки

окремо існуючих корпусів: *SYN 2000 / 2005 / 2010 / 2015*, що включають різножанрові зразки писемного мовлення; *SYN 2006 / 2009 / 2013 PUB*, що є збірниками публіцистичних текстів. Загальні часові межі розміщеного в них мовного матеріалу охоплюють 1989–2014 роки.

Матеріал дослідження склали понад 16 тисяч корпусних входжень (16448) із фразами на базі дієслівного іменника.

Методи дослідження. Основоположим у дослідженні видової співвідносності форм дієслівного іменника став метод *дистрибутивного аналізу*, логіка застосування якого зводилася до встановлення можливості їх уживання у специфічних, аспектуально однозначних контекстах, які актуалізують те чи інше видове значення. Відбір таких контекстів здійснювався шляхом застосування методів *трансформаційного й контекстного аналізу*, які використовувалися також при вивченні акціональної семантики аналізованих субстантивів. Метод *суцільної вибірки* субстантивних одиниць на *-ni/-ti* та мотивувальних дієслів із корпусу та словників дозволив встановити характер словотвору дієслівного іменника. Для наочного представлення результатів дослідження використовувався метод *кількісних підрахунків*.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше:

- дослідження видового протиставлення форм дієслівного іменника *проведено* на матеріалі даних багатомільярдного корпусу чеських текстів, що підкреслює об'єктивність і достовірність отриманих результатів;

- розгляд проблеми виду *не обмежено* фактами формального відбиття властивої дієслову видової парності, а *проведено* в контексті вирішення широкого спектра питань щодо функціонування дієслівних іменників у чеській мові;

- *вивчено* акціональну семантику субстантивів із подальшою їх класифікацією за ступенем відхилення від вихідного поняття «дія-процес»;

- *досліджено* питання про лексичну тотожність корелятивів типу *rozlévání – rozliti*, умотивованих протиставленими за видом багатозначними дієсловами;

- вивчення потенціалу акціональних субстантивів на *-ni/-ti* у вираженні категорії виду *здійснено* в контексті схожих розвідок щодо інших дієслівно-іменникових гібридів і, зокрема, з урахуванням факту лексико-граматичної неоднорідності таких «проміжних» класів слів.

Теоретичне значення праці полягає у внеску в базу досліджень контамінантів у слов'янських мовах. Результати проведеного аналізу форм чеського дієслівного іменника сприяють вирішенню багатьох спірних питань щодо його гібридної природи й частиномовного статусу. Запропонована методика дослідження виду може використовуватися в аналогічних розвідках щодо споріднених формацій в інших слов'янських мовах.

Практичне значення виявляється в тому, що результати, отримані в підсумку дослідження, можна застосувати під час укладення навчальних курсів чи посібників, для написання підручників, присвячених словотвору / граматиці чеської мови або загальним проблемам слов'янської аспектології.

Особистий внесок здобувача. Результати дослідження отримано

самостійно. Усі публікації написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження висвітлювалися в доповідях на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Русский язык и литература в Украине: проблемы изучения и преподавания» (м. Горлівка, травень 2009 р.); «Русский язык и литература в школе и в вузе: проблемы изучения и преподавания» (м. Горлівка, вересень 2012 р.); «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодні» (м. Горлівка, травень 2013 р.); «Концептуальні напрями розвитку наукових знань» (м. Київ, листопад 2018 р.); «Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Львів, грудень 2018 р.).

Публікації. Проблематику та теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в 11 одноосібних статтях автора, серед яких: 7 – у спеціалізованих фахових виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України; 2 – у закордонних виданнях; 2 – у нефармових виданнях в Україні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку скорочень і умовних позначень, вступу, трьох розділів з висновками до кожного, висновків, списку використаної літератури (загальна кількість – 412 джерел, із яких 32 – словники, інтернет-ресурси та джерела ілюстративного матеріалу), а також додатків. Загальний обсяг дисертації становить 259 сторінок, із яких 200 сторінок основного тексту (список використаних джерел і додатки займають 46 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми та її зв'язок з науковими темами й програмами; визначено мету й завдання, об'єкт, предмет, матеріал дослідження; аргументовано новизну наукової праці; окреслено теоретичне й практичне значення дисертації; надано відомості про публікацію статей та апробацію здобутих результатів на міжнародних конференціях.

У першому розділі «**З історії вивчення чеського дієслівного іменника**» надано загальну характеристику чеського дієслівного іменника в зіставленні зі спорідненими слов'янськими формаціями; актуалізовано систему термінів; проаналізовано концепції цього гібридного утворення, сформульовані в руслі різних лінгвістичних теорій; окреслено проблематику, напрями й тенденції його дослідження.

Розглядається питання про те, що міжкласові дієслівно-іменникові контамінанти на **-něje/-těje* у західнослов'янських мовах характеризуються нерівним співвідношенням диференційних частиномовних ознак. З дієсловом на рівні граматичної структури їх поєднує, власне, тільки категорія виду. Збереження при субстантивах зворотних клітик (*hašteření se (сварка)*), що має в усіх західнослов'янських мовах факультативний характер, у чеській мові є некатегоріальним і периферійним. Переважність ознак іменника (категорії роду, числа, відмінка; керування залежним словом у формі Р. в., означення прикметниками) нерідко приводить до появи в субстантивів вторинних,

предметних значень. У такому контексті, як *Vedení firmy to považuje za diskriminaci...* (Керівництво фірми вважає це дискримінацією), ДІ вживається як типовий іменник.

Щодо найменування досліджуваних субстантивів чітко дотримано чеської (західнослов'янської) граматичної традиції, за якою їх називають **дієслівними іменниками** (чеськ. *podstatné jméno slovesné / verbální substantivum*, словацьк. *verbálne substantívum*, польськ. *substantiva verbalia*). Такий термін вживається в чеських граматиках ХІХ–ХХІ ст., трьохтомній академічній граматиці 1980-х рр., численних мовних посібниках та енциклопедичному словнику чеської мови он-лайн. У контексті поставлених у дисертації завдань форми ДІ термінологічно розрізняються щодо вмотивованості дієсловами недоконаного або доконаного виду, пор.: *rozdvojení* (роздвоювання), *odsekávání* (відсікання) – *rozdvojení* (роздвоєння), *odseknutí* (відсічення). Для уникнення громіздких описових формулювань типу «дієслівний іменник, умотивований дієсловом недоконаного / доконаного виду» та лише для зазначення похідності, перші називаються *імперфективами*, а другі – *перфективами*, на основі поширеного у слов'янській аспектології найменування дієслівних видів – «імперфективний / перфективний вид».

Гібридність чеського дієслівного іменника вже понад триста років породжує численні дискусії щодо його частиномовного статусу, лексичної семантики, структурних і граматичних властивостей. У сучасній богемістиці у вивченні ДІ виділяються два напрями, які протиставляються не тільки у плані трактування його мовної природи, але й щодо теоретичної платформи, підходів, методології аналізу. Через відмінні теоретико-методологічні підходи до проблеми кожен із напрямів вирізняється певною однобічністю, наголошуючи на якомусь одному комплексі ознак.

Представники *традиційного* напрямку (зокрема Ф. Травнічек, М. Докуліл, М. Єлінек, Г. Кржижкова, Ф. Копечний) відносять ДІ до лексико-граматичного класу іменників, спираючись передусім на його іменникові флективні властивості, тоді як дієслівні риси вважають своєрідним «пережитком» словотворення, оскільки для них характерні змістове переосмислення, необов'язковість і недостатня показовість. Увага ж представників *генеративістського* напрямку (зокрема П. Карліка, Л. Веселовської, В. Дворжак (Прохазкової), Д. Грона) націлена переважно на синтаксичне функціонування дієслівного іменника, яке є значно подібним до аналогічного в дієслів. Об'єктом розвідок у такому випадку є сконструйовані на базі ДІ фрази на зразок *zakašláni otce* (батькове кашляння, що почалося), а предметом – характер вираження в межах таких фраз дієслівних аргументів (актантів). Відзначаючи факт їхньої системної реалізації в іменникових фразах, генеративісти тлумачать дієслівний іменник як продукт трансформації (номіналізації) базових дієслівних структур, тобто як своєрідне «трансформоване», «глибинне» дієслово, іменникові ознаки якого мають суто «поверховий» характер і набуваються у процесі трансформації.

Цікавить богемістів також комунікативно-стилістичний аспект функціонування дієслівного іменника й номіналізованих фраз, про який ідеться

в рамках учення про так звану синтаксичну конденсацію (В. Матезіус і Й. Вахек, М. Єлінек). Субстантиви на *-ní/-tí* як трансформовані синтаксичні структури є у книжних стилях чеської мови достатньо поширеним засобом синтаксичної конденсації, що передбачає «згущення», «компресію» тексту, зокрема за рахунок вираження складного судження у межах простого речення; порівняймо чеськ. *Snažil se, aby spor urovnal* (Він намагався владнати конфлікт) – *Snažil se o urovnání sporu* (Він докладав зусиль до владнання конфлікту). Перетворення дієслівної предикативної конструкції на граматично залежну іменникову (або навпаки), яке відбувається без порушення її змістової та предикатно-аргументної структури, підвищує інформативний потенціал висловлювання за рахунок приховування, відсунення на другий план інформації, несуттєвої з погляду мовця.

У другому розділі «**Теоретико-методологічні основи дослідження виду дієслівного іменника**» розкрито поняття про граматичну категорію дієслівного виду; проаналізовано підходи й методики аналізу видових значень чеських субстантивів на *-ní/-tí* на тлі споріднених слов'янських формацій; сформульовано комплексну методику дослідження виду, встановлено її основні принципи й етапи із зазначенням цілей, завдань, конкретних методів і прийомів обробки мовних даних.

У дисертації використовується традиційне (негенеративістське) тлумачення виду, що враховує концепції А. Загнітка, О. Бондарка, Ю. Маслова, В. Сміха, О. Петрухіної, Ф. Копечного, І. Немеця, К. Свободи, Л. Веселого, а також дані новітніх чеських граматики і мовних посібників. Під *дієслівним видом* розуміється граматична категорія класифікаційного типу, яка виражає характер перебігу дії щодо її завершеності чи незавершеності й засновується на бінарному протиставленні значень *доконаного* (перфективного) та *недоконаного* (імперфективного) видів. Значення доконаного виду (ДВ) визначається сукупністю взаємодоповнювальних ознак *цілісності* (комплексності), *обмеженості*, *завершеності*, *результативності*. Найбільш типовим категоріальним вираженням недоконаного виду (НДВ) є значення *процесності*, *тривалості*, коли дія представляється у фіксований період її реалізації як процес, у динаміці її перебігу від минулого до майбутнього.

Аналіз основоположних праць богемістів із досліджуваної проблеми надав підставу виділити два теоретико-методологічні підходи, якими керуються лінгвісти-дослідники видової співвідносності ДІ. Для прибічників першого підходу, на чолі з Г. Балажем, Ф. Копечним, М. Єлінеком, М. Докулілом, показником наявності видових значень в акціональних субстантивів на *-ní/-tí* служить безпосередньо факт регулярного відтворення ними парності, що зовні нагадує видові кореляції твірних дієслів. Методологічною основою такого підходу, який передбачає аналіз характеру словотворення, морфемної структури, лексичної семантики ДІ шляхом пошуку, відбору та класифікації конкретних форм, є, власне, *описовий метод*.

Увага представників другого підходу – Г. Кржижкової, Т. Ацаркіної, С. Дікі, Г. Галтона, П. Карліка – звернена, насамперед, до семантики досліджуваної в дієслівних іменників граматичної категорії. З огляду на відому

парність субстантивів, науковці прагнуть з'ясувати, наскільки послідовно пари типу *rozlévání – rozliti* відбивають протиставлення видових значень доконаності – недоконаності дії в реальному вживанні. Показником наявності виду в ДІ є в такому випадку факт регулярної відповідності їхньої «видової» форми, успадкованої від твірного дієслова, аспектуальній семантиці контексту. Використовувана методика, таким чином, базується на застосуванні *методу дистрибутивного аналізу*, який передбачає встановлення можливості / неможливості вживання ДІ певної видової форми в окремому чутливому до виду контексті.

Методологічною платформою дослідження видової співвідносності чеських дієслівних іменників на *-ní/-tí* в дисертації визнано підхід, який, по-перше, ґрунтується на дистрибутивному методі, доповненому методами трансформаційного й контекстного аналізу, а по-друге, враховує досвід подібних розвідок щодо дієприкметників як класу віддієслівних слів, близьких до ДІ за подвійністю частиномовної природи. При формулюванні методики аналізу ДІ щодо збереження виду враховано такі теоретичні положення:

1) парність субстантивів на *-ní/-tí*, здатних формально виражати видові кореляції твірних дієслів, не може бути достатньо вагомим аргументом на користь їх протиставлення за видом: висновки про наявність виду в таких випадках неодмінно повинні підкріплюватися свідченням збереження ще і змістової сторони категорії, а саме чіткості вираження значень доконаності – недоконаності дії;

2) необхідною умовою збереження виду в парах типу *rozlévání – rozliti* є лексична тотожність субстантивних корелятивів, особливо похідних від багатозначних дієслів;

3) ідентифікатором видової семантики дієслівного іменника служить аспектуально однозначний контекст, який актуалізує якесь одне видове значення;

4) за аналогією до дієприкметникових форм, що можуть у слов'янських мовах виступати як *власне дієприкметники* та *ад'єктивовані дієприкметники*, серед форм дієслівних іменників виділено дві схожі «іпостасі»-різновиди: першу формують одиниці, які з точністю наслідують акціональну семантику твірного дієслова, що підтверджується можливістю їх трансформації у складі фраз у конструкції з дієслівними формами ($\approx$ *власне дієприкметники*); одиниці, що відносяться до другої, теж пов'язані з акціональністю в широкому сенсі, однак певною мірою відхиляються від початкового значення дії-процесу, часто не здатні у складі фраз трансформуватися у структури з дієсловом і, як наслідок, позбавлені можливості передавати видову семантику доконаності – недоконаності ($\approx$ *ад'єктивовані дієприкметники*).

Останнє зазначене теоретичне положення, яке передбачає лексико-граматичну неоднорідність класу чеських дієслівних іменників, власне, й зумовило новизну запропонованого підходу до проблеми. Спроби обґрунтувати аналогічну лексико-граматичну неоднорідність щодо форм західнослов'янського дієслівного іменника в мовознавстві вже робилися, проте виключно у словакістиці й полоністиці та всього трьома науковцями –

М. Сотаком, К. Бузашиовою, Я. Пузиніною. Щоправда, фрагментарні свідчення в такому ключі є також у Ї. Дамборського, А. Отфіновського, Е. Німчук, Я. Радимського. У своїх однобічних, багато в чому неузгоджених концепціях автори вказують на особливі вживання словацьких і польських ДІ на *-nie/-tie* та *-nie/-cie*, які можна прирівняти до ад'єктивованих дієприкметників. Залишаючись загалом в орбіті «акціональності», такі субстантиви через вживання у формі множини, переосмислення чи термінологізацію акціональної семантики, а також нездатність у складі іменникових фраз трансформуватися в дієслівні конструкції відхиляються від початкового дієслівного значення дії-процесу, а головне, за словами Я. Пузиніної, М. Сотака, А. Отфіновського, Я. Радимського, – втрачають спроможність передавати вид дієслів-мотиваторів. Порівняймо польськ.: *Ostatnim jej [bandy] wyczynem było włamanie się do dyrekcji* (Останнім переступом банди було те, що вона вломилася до головного управління – трансформований субстантив) – ...*było, że się włamała do dyrekcji*; однак *Banda dokonała kilkudziesięciu włamań i rabunków* (Банда скоїла декілька десятків зломів та пограбувань – нетрансформований субстантив виражає злічувані події, що підкреслюється формою множини).

Отже, планомірне виділення з подальшим відсіюванням не здатних трансформуватися / переосмислених субстантивів на *-ni/-ti* як форм безвидових, паралельних у цьому плані ад'єктивованим дієприкметникам, стало обов'язковим прийомом у рамках методики дослідження виду чеського дієслівного іменника. Виділені іпостасі ДІ позначаються робочими термінами *дієслівний іменник 1* і *дієслівний іменник 2* відповідно.

Розгляд акціональних субстантивів на *-ni/-ti* крізь призму теорії лексико-граматичної неоднорідності гібридних класів слів привів, у свою чергу, до обґрунтування ще одного суттєво важливого теоретико-методологічного принципу – тлумачення дієслівних іменників і побудованих на їхній основі іменникових (номіналізованих) фраз як одиниць, пов'язаних відношеннями синтаксичної трансформації із синонімічними конструкціями на базі дієслова.

Запропонована в дисертації методика аналізу ДІ щодо збереження категорії виду має, таким чином, комплексний характер і передбачає поетапне застосування до субстантивів цілої низки дослідницьких методів; причому кожен етап аналізу має власні цілі, завдання, методологічний апарат.

На першому, *попередньому* етапі за допомогою методів суцільної вибірки, трансформаційного й контекстного аналізу встановлюється сама можливість передачі видового протиставлення засобами субстантивів на *-ni/-ti*, що передбачає аналіз регулярності їхнього утворення, морфемної структури, стабільності збереження лексичної семантики першооснови.

Другий, *підготовчий* етап націлений на відсіювання із класу дієслівних іменників як потенційних носіїв виду «псевдоакціональних» одиниць на зразок ад'єктивованих дієприкметників: за допомогою методів трансформаційного й контекстного аналізу субстантиви, які асоціюються з поняттям дії в широкому сенсі, перевіряються щодо відхилення від акціональної семантики дієслова. Формулюються критерії розмежування двох іпостасей дієслівного іменника, описуються характерні прикмети й ознаки іменників вторинної,

«псевдоакціональної» іпостасі.

На третьому, *основному* етапі передбачається дослідження безпосередньо видової семантики субстантивів на *-ní/-tí*: за допомогою методів дистрибутивного й трансформаційного аналізу встановлюється коло аспектуально однозначних контекстів, у яких, зрештою, проводиться аналіз дистрибуції видових форм дієслівного іменника.

Технічна реалізація усіх перелічених прийомів аналізу забезпечується широкими можливостями синхронічного корпусу чеської мови SYN.

Серед переваг прийнятої методики дослідження виду чеського дієслівного іменника варто відзначити такі: 1) обраний дистрибутивний метод встановлення видової співвідносності ДІ не передбачає прямого й безпосереднього виявлення в конкретних форм субстантивів видових значень – мовної семантики, наявність якої в такому випадку не так очевидна, як у дієслів, і вона часто помилково змішується з семантикою іншого порядку; 2) врахування всіх сторін мовного функціонування субстантивів забезпечує, на нашу думку, більш ґрунтовне й конструктивне вивчення їхньої здатності до наслідування виду; 3) виділення в рамках класу ДІ двох омонімічних лексико-граматичних іпостасей дозволяє більш точно визначити коло потрібних аспектуально значущих контекстів для перевірки виду; 4) розгляд дієслівного іменника як трансформа дієслівних синтаксичних конструкцій уможлиблює порівняння дистрибуції його «видових» форм з еталонними в цьому плані одиницями (дієсловами) в ідентичному синтаксичному оточенні; 5) як наслідок, виключаються прецеденти помилкового ототожнення видової семантики доконаності – недоконаності з лексичними протиставленнями за способом дії; б) використання даних і можливостей корпусу значною мірою автоматизує процес дослідження, розширює доказову базу та забезпечує більшу достовірність результатів, підкріплюючи їх конкретною статистикою.

У третьому розділі «**Дослідження видової співвідносності дієслівного іменника**» здійснено аналіз актуальних сторін мовного функціонування дієслівного іменника відповідно до розробленої поетапної методики.

За переконливими даними корпусу SYN, у чеській мові XXI ст. дієслівний іменник походить не тільки від лексично повнозначних дієслів із типовим акціональним значенням, але й, у супереч положенням класичних чеських граматик, дієслів зв'язкових, дистрибутивних, маркованих багатократних, а іноді й модальних: *bytí (kým)* (існування як хто-н. / що-н.), *rozabíjení* (масове вбивство), *hrávání* (часта гра), *musení* (повинність, необхідність). Дієслівні іменники утворюються також від дієслів, значення яких позбавлені сем активної акціональної ознаки. Це дієслова зі значенням існування, буттєвості, перебування у просторі, належності, володіння якістю, відмінності, подібності, відповідності, стану тощо, пор.: *náležení* (належність, входження до складу чого-н.), *nastání* (настання), *černání* (затемнення, поява чого-н. чорного кольору), *líšení se* (відмінність, розрізнення між чим-н.), *stydění se* (сором, сором'язливість). Таким чином, у сучасній чеській мові у зв'язку з поширенням у книжних стилях номіналізованих фраз на базі дієслівного іменника активно складається тенденція до наявності

еквівалентного субстантива на *-ní/-tí* при кожному дієслові.

Стверджуємо, що, незважаючи на досить сильну схильність до опредметнення (конкретизації), втрата дієслівними іменниками первинної акціональної семантики практично неможлива. Цей факт особливо показовий на прикладі субстантивів, які вживаються в мовленні переважно в предметних значеннях, позначаючи природні явища, фізіологічні процеси і стани, процеси розумової та духовної діяльності, звуки живої / неживої природи, напр. *zatemnění* (затемнення), *onemocnění* (захворювання, хвороба), *doufání* (надія), *pištění* (пищання, писк). Справедливо це навіть для деяких форм, які раніше вважалися «повністю опредметненими»: *vzboření* (заколот, повстання), *utkání* (змагання, зустріч).

Як типові дієслівні іменники поводяться субстантиви на *-ní/-tí*, функціонування яких у чеській мові є певним чином обмежене. Рідковживані й нерозпізані корпусом ДІ вживаються зазвичай у чіткому акціональному значенні, на що вказує, зокрема, наявність залежних слів, напр. *nahnívání bobulí* (загнивання ягід), *začetí děje* (початок дії). Ті ж субстантиви, які виступають переважно у складі сталих виразів чи фразеологічних сполучень на зразок *Miluju tě k zbláznění...* (Я кохаю тебе до нестями); ...*V mžiknutí oka odlétlo pět hlav!* (У миг ока відлетіло п'ять голів!), можуть в окремих, нечисленних випадках вживатися як «вільні» одиниці: ...*co jsem zjistila stydlivým mžiknutím koutkem oka* (...що я з'ясувала, сором'язливо кліпнувши краєчком ока); *zvýšené riziko zbláznění se* (підвищений ризик збожеволіти).

Акціональні субстантиви на *-ní/-tí* успадковують дієслівну основу разом із видорозрізнявальними афіксами, і формальний збіг одиниць, умотивованих протиставленими за видом дієсловами, у чеській мові є абсолютно неможливим. Найбільш поширеними структурними типами «видових» кореляцій субстантивів є опозиції *'-ování – -e/ění'* та *'-ávání – -ání'*: *usmrcovat* (умертвляти) – *usmrtit* (умертвити) → *usmrcování – usmrčení*; *prohmatávat* (обмацувати) – *prohmatat* (обмацати) → *prohmatávání – prohmatání*.

Корелятивні форми дієслівного іменника типу *rozlévání – rozliti*, вмотивовані протиставленими за видом багатозначними дієсловами, мають, як правило, тотожний набір успадкованих від першооснов лексичних значень. Із 250-ти проаналізованих пар субстантивів, які вмотивовані дієсловами, що мають більше трьох лексичних значень, у 200-от виявлено повну лексичну тотожність між корелятами. Наприклад: *doplňování – doplnění* «1. доповнення, поповнення (запасів їжі); 2. наповнення (посуду); 3. доповнення, додавання відсутнього»; *udávání – udání* «1. зазначення (даних), повідомлення; 2. видавання кого-н., виказування; 3. збут (підробного товару); 4. завдання, призначення (темпу, тренду)». В інших випадках імперфективи й перфективи розрізняються переважно одним акціональним значенням. Разом із тим, ДІ не може відтворювати зміст першооснови в повному обсязі, що стосується, головним чином, будь-яких специфічних значень – стилістично обмежених, емоційно забарвлених, фразеологічно зв'язаних. Прикладами є парні субстантиви *střílení – střelení* «стріляння, здійснення пострілів зі зброї; убивання зі зброї; забивання голів», які не зберігають сленгового значення

«збування, продавання чого-н.».

Незважаючи на вкрай сприятливі умови для передачі категорії виду засобами дієслівного іменника, не кожна з його акціональних форм може беззастережно вважатися потенційним носієм видової семантики доконаності – недоконаності. У процесі дослідження даних корпусу SYN виявлено, що багато субстантивів на *-ní/-tí* вживаються як *дієслівний іменник 2* (ДІ₂). Згідно з розробленою класифікацією таких «вторинних» форм, найбільш близькими до дієслова є одиниці, які з точністю наслідують акціональне значення, але через неможливість у складі іменникових фраз трансформуватися в дієслівні конструкції позначувану ними дію складно інтерпретувати з позиції тривалості або завершеності.

Такі форми (ДІ₂ тип А) виступають: а) як смислова частина дієслівно-іменникових предикатів типу *uskutečňovat prořezávání* (здійснювати проріджування); б) у позиції підмета й додатка при дієсловах-присудках, що позначають різні фази дії, її виникнення, розвиток, закінчення: *zastavit kácení* (зупинити вирубування), *Obchodování skončilo* (Продаж закінчився); в) у позиції додатка при дієсловах, що модифікують залежну дію щодо якісно-кількісних характеристик: *usnadňovat vdechnutí kouře* (полегшувати вдихання диму); г) у позиції неузгодженого означення при іменниках *proces* (процес), *růst* (рост, зростання, розвиток), *rozvoj* (розвиток), *etapa* (етап), *akt* (акт): *první etapa utracení 248 kusů dobytka* (перший етап різання 248 голів худоби); д) у поєднаннях із вказівними, питальними, неозначеними, заперечними займенниками: *toto vyvražďování* (це винищення); е) у назвах і заголовках: *LOUČENÍ S JESLEMI* (Процання з яслами – заголовок статті).

Причому до розряду *дієслівних іменників 2* віднесено форми, які вживаються у множині, що приводить до переосмислення позначуваних ними акціональних ознак у «дії-події» (ДІ₂ тип Б), а також виступають як терміни або складові елементи наукових дефініцій (ДІ₂ тип В): *14 tisíc nakažení* (14 тисяч заражень); *hlubinné naslouchání* (глибоке слухання), *strojní chlazení* (механічне охолодження).

Інші три типи формацій, які віднесено до вторинної іпостасі чеського дієслівного іменника, окрім вищезазначених властивостей характеризуються відхиленням від вихідної процесуальної семантики на рівні денотативного значення, позначаючи різноманітні реалії, пов'язані з дією. Тип Г репрезентують форми зі значенням *способу дії*, що актуалізується в них у конструкціях з дієсловами, які позначають чуттєве сприйняття, види розумової чи психічної діяльності, оцінку або характеристику: *vyzkoušet fungování sítě* (перевірити роботу мережі). Тип Д складають субстантиви, які позначають різноманітні «дії-ситуації» – урочисті заходи, обряди, різні акти, процедури, напр. *soutěžní ochutnávání* (конкурсна дегустація). Таке вторинне значення в дієслівного іменника може сигналізуватися за допомогою узгоджуваних прикметників *slavnostní* (урочисте), *ceremoniální* (церемоніальне), *oficiální* (офіційне), *tradiční* (традиційне), *soutěžní* (конкурсне), *vánoční* (різдвяне) тощо. Тип Е представлений формами зі значенням «стан», спричинений закінченням певної дії: *půlhodinové přerušování dodávky elektrické energie* (півгодинна перерва в

подачі електроенергії). Такі дієслівні іменники зазвичай умотивовані дієсловами доконаного виду й виступають у контекстах, в яких актуалізується тривалість, протяжність у часі.

У перелічених випадках про вираження граматичної семантики виду, тобто опозиції завершеної (доконаної) – незавершеної (недоконаної) дії, безумовно, не йдеться.

Аналіз дієслівних іменників щодо наслідування виду проведено на базі дев'яти спеціально відібраних контекстів: 1) *začít, začínat s vykonáváním čeho* (почати / починати виконання чого-н.); 2) *přestat, přestávat s vykonáváním čeho* (припинити / припиняти виконання чого-н.); 3) *Někdo tráví, strávil čas / noc / život atd. vykonáváním čeho* (Хтось проводить / провів час / ніч тощо за виконанням чого-н. / Хтось займається у житті виконанням чого-н.); 4) *Někdo si krátí čas / čekání atd. vykonáváním čeho* (Хтось проводить час в очікуванні / (за) виконанням чого-н.); 5) *Někdo se žíví vykonáváním čeho* (Хтось заробляє / живе виконанням чого-н.); 6) *Někdo si vydělává, přivydělává vykonáváním čeho* (Хтось заробляє / підробляє виконанням чого-н.); 7) *záliba ve vykonávání čeho* (захоплення виконанням чого-н.); 8) *neustálé, věčné vykonávání čeho* (постійне / безперервне / вічне виконання чого-н.); 9) *během, v průběhu vykonávání čeho* (нід час / протягом / у процесі виконання чого-н.).

Наведені конструкції послужили універсальним засобом перевірки видової семантики чеського дієслівного іменника, оскільки вони: а) аспектуально однозначні й актуалізують значення недоконаного виду; б) дозволяють трансформувати субстантиви в дієслівні форми і, тим самим, вирішити питання на тлі одиниць, еталонних щодо виду; в) найбільш уживані, а тому забезпечили широке охоплення фактичного матеріалу.

Встановлено такий характер дистрибуції видових форм ДІ у контекстах, які актуалізують граматичне значення недоконаного виду: 1) *začít, začínat s čím*: 4222 вх. (імперфективів – 3986 вх. / **94,4 %**; перфективів – 236 вх. / **5,6%**); 2) *přestat, přestávat s čím*: 321 вх. (імперфективів – 321 вх. / **100 %**; перфективів – 0 вх. / **0,0 %**); 3) *trávít, strávit co čím*: 3607 вх. (імперфективів – 3583 вх. / **99,3 %**; перфективів – 24 вх. / **0,7 %**); 4) *krátit si co čím*: 725 вх. (імперфективів – 721 вх. / **99,4 %**; перфективів – 4 вх. / **0,6 %**); 5) *žít se čím*: 1567 вх. (імперфективів – 1540 вх. / **98,3 %**; перфективів – 27 вх. / **1,7 %**); 6) *(při)vydělávat (si) čím*: 949 вх. (імперфективів – 934 вх. / **98,4 %**; перфективів – 15 вх. / **1,6 %**); 7) *záliba v čem*: 545 вх. (імперфективів – 537 вх. / **98,5 %**; перфективів – 8 вх. / **1,5 %**); 8) *neustálé, věčné co*: 2278 вх. (імперфективів – 2271 вх. / **99,7 %**; перфективів – 7 вх. / **0,3 %**); 9) *během, v průběhu čeho*: 2234 вх. (імперфективів – 2131 вх. / **95,4 %**; перфективів – 103 / **4,6 %**). Сумарна кількість – 16448 вх. (імперфективів – 16024 / **97,4 %**; перфективів – 424 / **2,6 %**).

Ідентичність дистрибуції форм дієслова й дієслівного іменника в аспектуально однозначних контекстах дає підставу зробити висновок, що граматична семантика виду є невід'ємною частиною змістової структури останнього в чеській мові. Про послідовний і всеосяжний характер протиставлення дієслівних іменників за видом свідчить не тільки корпусна

статистика, але й широке розмаїття лексичної семантики проаналізованих форм. Мізерні відсоткові показники невідповідності не можуть слугувати вагомим контраргументом. Причому детальний їх аналіз переконливо показав, що вживання перфективів у контекстах, які імплікують значення недоконаного виду, – явище периферійне, випадкове й несистемне.

По-перше, незважаючи на значну сумарну чисельність, коло подібних «аномальних» ДІ насправді не надто широке. Приблизно третина від загального числа їхніх входжень представлена фактично одними й тими самими одиницями: *zpracování* (обробка, переробка; розробка) – 72 вх., *zprostředkování* (посередництво) – 19 вх., *zajištění* (забезпечення, гарантія; закріплення, фіксація) – 14 вх.; *omezení* (обмеження, скорочення) – 10 вх., *odstranění* (усунення, ліквідація) – 10 вх., *rozšíření* (розширення) – 8 вх., *předpěstování* (вирощування розсади) – 7 вх., *zateplení* (утеплення) – 6 вх., *obnovení* (оновлення; відновлення; реставрація) – 5 вх., *využití* (вживання, використання) – 5 вх. Решта ДІ, умотивованих дієсловами доконаного виду, є одиничними й, вірогідно, у подібних контекстах випадковими.

По-друге, знаходження в контекстах перфективів зумовлено в деяких випадках об'єктивними причинами, а саме відсутністю або обмеженою вживаністю корелятивних імперфективів, що, у свою чергу, є відбиттям особливостей функціонування в мовленні відповідних твірних дієслів. Порівняймо загальну вживаність цих форм у корпусі SYN: *předpěstování* (645 вх.) – *předpěstovávání* (5 вх.) за чисельності відповідних дієслів *předpěstovat* (464 вх.) – *předpěstovávat* (150 вх.). Аналогічно: *zazimování* (1638 вх.) – *zazimovávání* (10 вх.) (підготовка чого-н. до зими) при 2206 вх. – 228 вх.; *odkanalizování* (4353 вх.) – *odkanalizovávání* (0 вх.) (оснащення каналізацією) при 946 вх. – 9 вх.; *nastudování* (20459 вх.) – *nastudovávání* (15 вх.) (засвоєння, розучування) при 37494 вх. – 140 вх.; *zasíťování* (3434 вх.) – *zasíťovávání* (4 вх.) (забезпечення мережею) при 1638 вх. – 51 вх.

По-третє, певна частина розглянутих перфективів, які походять від дієслів спеціальної семантики та / або позначають різноманітні види ремонтних робіт, промислові й сільськогосподарські технології, а також різноманітні загальновідомі процедури різних сфер життя суспільства, перебувають, цілком імовірно, на шляху до лексикалізації, тяжіючи до групи ДІ₂-термінів. Це особливо актуально для перфективів у контексті 1, де їхня чисельність найбільша. Пор.: *vyškolkování* (вирощування дерев у розсадниках – садівництво), *odprášení* (видалення пилу – техніка), *odbahnění rybníka* (очищення ставка від твані – рибальство), *vyhodnocení výsledků* (обробка результатів яких-н. робіт – техніка), *ověření mandátů* (перевірка мандатів) тощо. Включення перерахованих одиниць у загальну статистику вмотивовано тим, що всі вони не описуються в тлумачних словниках у самостійних статтях, тож остаточно не перейшли до розряду ДІ₂.

Руйнування видової співвідносності можна констатувати у трьох пар ДІ, члени яких характеризуються в контекстах 1–9 такою вживаністю: *zpracovávání* (29 вх.) – *zpracování* (72 вх.), *zprostředkovávání* (5 вх.) – *zprostředkování* (19 вх.), *zajišťování* (25 вх.) – *zajištění* (14 вх.). До перфективів *omezení*, *odstranění*,

rozšíření, zateplení, obnovení, využití такі висновки не застосовуються, оскільки, по-перше, вони налічують всього від 10-ти до 5-ти входжень, а по-друге, частотність парних їм імперфективів у цих же контекстах принаймні в 2–3 рази вища.

Отже, у специфічних, аспектуально однозначних контекстах для ідентифікації видового значення дієслівного іменника дистрибуція його видових форм (імперфективів – перфективів) виявила практично повну відповідність такій самій у дієслів. Це підтверджують понад 97 % проаналізованих корпусних входжень, у яких вживаються саме форми, вмотивовані дієсловами недоконаного виду.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. Чеське утворення на *-ní/-tí* з акціональним значенням являє собою граматичний гібрид дієслівно-іменникового типу на зразок слов'янського дієприкметника: маючи, з одного боку, флективні ознаки іменника, воно, з іншого боку, зберігає категорії дієслівного виду та (факультативно) зворотності.

2. У богемістиці склалися дві протилежні концепції мовного статусу дієслівного іменника: традиційна, за якою його відносять до іменників, і генеративістська, у рамках якої він визначається як «трансформоване» дієслово. Через відмінні теоретико-методологічні підходи до проблеми кожна з концепцій вирізняється певною однобічністю, наголошуючи на якомусь одному комплексі ознак.

У руслі традиційної граматики підкреслюються, насамперед, флективні (морфологічні) ознаки дієслівного іменника субстантивного характеру, а вияв дієслівних рис – головним чином, переосмислених чи необов'язкових – пов'язується не з цим утворенням загалом як частиною мови, а з його віддієслівним походженням. Увага ж генеративістів націлена переважно на іменникові фрази з ДІ та його синтаксичне функціонування, яке є значно подібним до аналогічного в дієслів, а флективні іменникові ознаки – суто «поверхові», набуті у процесі трансформування вихідної дієслівної конструкції – враховуються остільки, оскільки вони зумовлюють особливості вираження в іменниковій фразі дієслівних аргументів.

3. Використовувані в чеському мовознавстві теоретико-методологічні підходи до аналізу видової диференціації форм ДІ є неповними та недостатньо обґрунтованими, що посилюється практикою змішування власне видових значень із семантикою способів дієслівної дії та неврахуванням досвіду вирішення схожої проблематики щодо подібних гібридних одиниць (дієприкметників) чи еквівалентних утворень в інших слов'янських мовах. Наявність у чеській мові пар на зразок *rozlévání – rozliti*, що нагадують видові опозиції твірних дієслів, не доводить факту збереження зазначеними корелятами видової граматичної семантики; у такому випадку потрібно принаймні проаналізувати послідовність передачі парними ДІ граматичних

значень доконаності – недоконаності дії. Не менш важливо при цьому вивчити лексичну семантику корелятивних субстантивів на предмет взаємної тотожності та відповідності першооснові та виключити з кола досліджуваних одиниць «вторинні» форми, які, подібно до ад'єктивованих дієприкметників, є апіорі безвидовими.

Дослідження виду дієслівного іменника нерозривно пов'язане з вивченням усіх сторін його мовного функціонування, тому преференційною в розвідках такого гатунку є комплексна поетапна методика, що передбачає: по-перше, встановлення можливостей формального вираження видового протиставлення засобами ДІ; по-друге, відсіювання з кола акціональних ДІ «вторинних» одиниць на зразок ад'єктивованих дієприкметників; по-третє, власне аналіз форм ДІ на предмет збереження виду шляхом з'ясування їх дистрибуції в аспектуально значущих контекстах.

4. Мовні властивості чеських дієслівних іменників забезпечують сприятливі умови для формальної передачі видового протиставлення. Утворення субстантивів на *-ní/-tí* від дієслів має в чеській мові регулярний, «парадигматичний» характер, наближений до словозміни. Дані корпусу SYN переконливо свідчать, що в чеській мові ХХІ ст. дієслівний іменник походить не тільки від лексично повнозначних дієслів із типовим акціональним значенням, але й, усупереч положенням класичних чеських граматик, дієслів зв'язкових, дистрибутивних, маркованих багатократних. Ця тенденція охоплює також дієслова, які позбавлені сем активної акціональної ознаки, – зі значенням існування, буттєвості, перебування у просторі, належності, володіння якістю, відмінності, подібності, відповідності, стану.

Не є перепорою і численні факти опредметнення субстантивів, оскільки це не призводить до втрати акціональної семантики, наслідуюваної від твірних дієслів. Форми на *-ní/-tí* з обмеженим або специфічним функціонуванням – рідкісні, оказіональні, нерозпізнані корпусом, уживані у сталих виразах – зазначеної тенденції кардинально не порушують.

5. Утворюються дієслівні іменники від цілісних дієслівних основ, і збіг форм, умотивованих протипоставленими за видом дієсловами, у чеській мові є абсолютно неможливим. Дієслівні іменники спроможні формально передавати видові опозиції дієслів будь-якого структурного типу.

6. Корелятивні форми дієслівного іменника типу *rozlévání – rozlítí*, вмотивовані протипоставленими за видом багатозначними дієсловами, зазвичай є лексично тотожними, тобто рівномірно наслідують комплекс лексичних значень першооснов. Загалом же акціональний дієслівний іменник не можна вважати повним синонімом дієслова. Чеські субстантиви на *-ní/-tí* не схильні зберігати такі специфічні значення дієслова, як експресивні, розмовні, сленгові, фразеологічно зв'язані.

7. Вживаність акціональних форм дієслівного іменника у книжних стилях чеської мови досить висока, проте далеко не кожна з цих форм може беззастережно вважатися потенційним носієм видової семантики доконаності – недоконаності. Як показали дані корпусу SYN, безліч акціональних субстантивів на *-ní/-tí* не здатні до передачі категорії виду з огляду на

неможливість у складі іменникових фраз трансформуватися в дієслівні конструкції та відхилення від первинного дієслівного значення «дія-процес». Такі «псевдоакціональні» форми, названі терміном *дієслівні іменники 2*, за своїм статусом подібні до ад'єктивованих дієприкметників та виражають термінологічні поняття, події, урочисті заходи, значення стану та способу виконання дії.

Як ДІ₂ дієслівні іменники вживаються переважно в синтаксичних позиціях підмета або прямого додатка, у граматичній формі множини, у складі дієслівно-іменникових предикатів типу *uskutečňovat prořezávání* (здійснювати проріджування), а також у термінологічних сполученнях, наукових дефініціях, назвах і заголовках.

8. Акціональні субстантиви на *-ní/-tí* передають граматичну семантику виду максимально послідовно. Аналіз даних корпусу SYN засвідчив, що дистрибуція видових форм дієслівного іменника у спеціальних, чутливих до виду контекстах (зокрема *začít, začínat s vykonáváním čeho* (почати / починати виконання чого-н.), *Někdo se žíví vykonáváním čeho* (Хтось заробляє / живе виконанням чого-н.), *neustálé, věčné vykonávání čeho* (постійне / безперервне / вічне виконання чого-н.)) є ідентичною дистрибуції видових форм дієслова. Це стосується понад 97 % конструкцій із субстантивами на *-ní/-tí* із проаналізованих 16448-ми корпусних входжень.

Вживання дієслівного іменника, які суперечать виявленим особливостям дистрибуції, є периферійними та складають всього 2,6 %. Йдеться про відносно вузьке коло субстантивів, переважно випадкових, лексикалізованих та таких, які мають рідковживані корелятивні форми.

Перспективою вивчення чеського дієслівного іменника на *-ní/-tí* є, насамперед, визначення частиномовного статусу цього контамінанта, причому обох його різновидів-іпостасей: з одного боку, підкласу форм, які виражають вид (*дієслівний іменник 1*), а з іншого – «псевдоакціональних» форм, позбавлених цієї категорії (*дієслівний іменник 2*). Необхідні більш глибока розробка порушеної проблеми лексико-граматичної неоднорідності класу дієслівних іменників і, зокрема, детальне дослідження вторинної, «іменникової» іпостасі щодо визначення меж, класифікації, критеріїв виділення таких одиниць. Окремий інтерес представляють механізми переосмислення видової граматичної семантики на базі *дієслівного іменника 2*.

Основні положення дисертації відображено в 11 публікаціях:

у фахових наукових виданнях:

1. Скоплев А. А. Репрезентация глагольных категорий в существительных в славянских языках. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2006. Вип. 11: Лінгвістика і літературознавство. Ч. 1. С. 134–142.

2. Скоплев А. А. Ещё раз о продуктивности чешских глагольных существительных на *-ní/-tí*. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. 2017. № 27. С. 109–115.

3. Скоплев А. А. Некоторые вопросы семантики чешских глагольных существительных на *-ní/-tí*. *Наукові праці ЧНУ ім. П. Могили. Серія «Філологія. Мовознавство»*. 2017. Т. 299. Вип. 287. С. 100–105.

4. Скоплев А. А. О видовом противопоставлении чешских акциональных субстантивов типа *nalévání – nalití*. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2017. Вип. 2 (38). С. 28–35.

5. Скоплев А. О. Дві іпостасі західнослов'янського дієслівного іменника (на матеріалі чеської мови). *Вісник університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 1 (15). С. 259–270.

6. Скоплев А. А. Теоретико-методологические принципы исследования вида чешских акциональных субстантивов на *-ní/-tí*. *Південний архів (філологічні науки)*. 2018. Вип. 74. С. 60–66.

7. Скоплев А. О. Дієслово чи іменник? (З історії дослідження мовного статусу чеського дієслівного іменника). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 17–25.

у закордонних виданнях:

8. Скоплев А. А. О методологии анализа видовой соотносительности чешских глагольных существительных на *-ní/-tí*. *Trends and tendencies in modern philology*. 2016. № 1. С. 189–203.

9. Скоплев А. А. О дистрибуции видовых форм чешского глагольного существительного в сочетаниях с предлогами *během* и *v průběhu*. *European Journal of Literature and Linguistics*. 2019. № 3. Pp. 12–15.

у нефахових виданнях в Україні:

10. Скоплев А. О. Граматична семантика виду як показник гібридності чеського дієслівного іменника. *Філологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 7–8 грудня 2018 р.* Львів: ГО «Наукова філологічна організація “ЛОГОС”», 2018. С. 147–150.

11. Скоплев А. О. Чеський дієслівний іменник як засіб синтаксичної конденсації. *Концептуальні напрями розвитку наукових знань (Ч. II): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: м. Київ, 24–25 листопада 2018 р.* Київ: МЦНД, 2018. С. 58–59.

АНОТАЦІЯ

Скоплев А. О. Проблема збереження категорії виду в чеських акціональних субстантивах на *-ní/-tí*. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.03 – слов'янські мови. – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ 2019. – 259 с.

Дисертацію присвячено проблемі видової співвідносності форм чеського дієслівного іменника типу *rozlévání* (розливання) – *rozlití* (розлиття).

Розроблено поетапну методику аналізу дієслівних іменників щодо збереження категорії виду твірних дієслів. Наголошується на необхідності виявляти й відсіювати з кола акціональних субстантивів на *-ní/-tí* «псевдоакціональні» одиниці, які змістово відхиляються від вихідного значення дії-процесу, часто не здатні у складі фраз трансформуватися у структури з дієсловом, а тому апріорі позбавлені можливості передавати видову семантику доконаності – недоконаності. Розроблено типологію таких одиниць та сформульовано критерії їх розмежування.

Встановлено, що чеські дієслівні іменники передають граматичну семантику виду максимально послідовно. Аналіз даних корпусу SYN, проведений на базі чутливих до виду контекстів, що актуалізують семантику недоконаного виду, засвідчив тотожність дистрибуції видових форм субстантивів із дистрибуцією видових форм твірних дієслів. Це підтвердили понад 97 % проаналізованих корпусних входжень, у яких вживаються саме форми, вмотивовані дієсловами недоконаного виду.

Ключові слова: дієслівний іменник, гібридні частини мови, неособова форма дієслова, акціональна семантика, категорія виду, аспектуально однозначний контекст, номіналізація, синтаксична трансформація.

АННОТАЦІЯ

Скоплев А. А. Проблема сохранения категории вида в чешских акциональных субстантивах на *-ní/-tí*. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.03 – славянские языки. – Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины. – Киев, 2019. – 259 с.

Диссертация посвящена проблеме видовой соотносительности форм чешского глагольного существительного типа *rozlívání* (*разливание*) – *rozliti* (*разлитие*). Разработана поэтапная методика анализа глагольных существительных на предмет сохранения вида глаголов. Подчеркивается необходимость выявлять и исключать из числа акциональных субстантивов на *-ní/-tí* «псевдоакциональные» единицы, которые содержательно отклоняются от исходного значения действия-процесса, зачастую не способны в составе фраз трансформироваться в структуры с глаголом и, следовательно, апriorи лишены возможности передавать видовую семантику совершенности – несовершенности. Разработана типология таких единиц и сформулированы критерии их разграничения.

Установлено, что чешские глагольные существительные передают грамматическую семантику вида максимально последовательно. Анализ данных корпуса SYN, проведенный на базе чувствительных к виду контекстов, которые актуализируют семантику несовершенного вида, показал тождественность дистрибуции видовых форм субстантивов и дистрибуции видовых форм производящих глаголов. Это подтвердили свыше 97 % проанализированных корпусных входжений, в которых используются именно формы, мотивированные глаголами несовершенного вида.

Ключевые слова: глагольное существительное, гибридные части речи,

неличная форма глагола, акциональная семантика, категория вида, аспектуально однозначный контекст, номинализация, синтаксическая трансформация.

ABSTRACT

Skoplev A. O. The problem of retaining the category of aspect by Czech action nominals ending in *-ní/-tí*. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology (PhD), Speciality 10.02.03 – Slavic Languages. – O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2019. – 259 p.

The dissertation is devoted to the problem of the correlation of aspect in the forms of Czech verbal nouns like *rozlévání* (*spilling*) – *rozlití* (*spill*). Data of the synchronous corpus SYN of the Czech language and the method of distributional analysis are used to study the potential of these hybrid formations to preserve the category of aspect of the producing verb stems. More than 16 thousand entries with phrases based on the verbal noun were considered during the research.

The retention of aspect by such verbal nouns is analysed as based on a set of structural and semantic properties: the regularity of their formation from verbs, the peculiarities of their morphemic structure, and the inheritance of action semantics. Particular attention is given to the issues of the lexical parallelism of the nominal correlatives ending in *-ní/-tí*, the clarity of preserving the action properties of verbs, as well as the synonymy and the ability of phrases based on the verbal nouns to transform into constructions with verbs. A multistage method is developed for analysing the verbal nouns to identify their retention of aspect.

The analysis of the synchronous corpus SYN data has revealed that the linguistic properties of the Czech verbal nouns ensure the possibility of a constant retention of the category of aspect. The substantives ending in *-ní/-tí* derive from verbs most regularly, in a “paradigmatic” way that is similar to form-building: they stem not only from lexically notional verbs but also, contrary to the viewpoints of the classical Czech grammar, from verbs that are (semi)linking, distributive, markedly multiple, and sometimes even modal. They systematically inherit the verb stem, including aspect-distinguishing affixes, and the formal coincidence of the correlative forms ending in *-ní/-tí*, which are motivated by aspect-contrastive polysemantic verbs, is absolutely impossible in the Czech language. Despite the significant tendency to specify the meaning, the verbal nouns do not lose the primary action semantics.

It is ascertained that the correlative forms like *rozlévání* – *rozlití* are usually lexically identical, that is, they evenly inherit the complex of lexical meanings of the motivating polysemantic verbs. Among the 250 analysed pairs of substantives that are motivated by aspectually different verbs with more than three lexical meanings, 200 pairs have shown a complete lexical parallelism between the correlatives. In other cases, the paired forms differ mainly in one meaning. Moreover, the verbal nouns are not able to reflect the entire spectrum of meanings of the producing verbs: specific meanings of the verb, such as expressive, colloquial, slang or bound, are usually lost.

Meanwhile, it is emphasized that the circle of action nominals ending in *-ní/-tí* should be processed to detect and eliminate “pseudoactional” units that meaningfully deviate from the initial semantics of a procedural action; they are often unable to transform into structures with verbs within phrases and, as a consequence, are a priori devoid of the ability to convey the perfective versus imperfective aspect semantics.

The typology of such language units is developed and the criteria for their differentiation are formulated in the thesis. Usually, they function as follows: (1) as a semantic part of verb-noun predicates of the type *uskutečňovat prořezávání* (*perform clearing*), (2) in the position of the subject and an object with verbal predicates such as *trvat* (*continue*), *začít* (*start*), *následovat* (*follow*), *skončit* (*end*) and the like, which denote various phases of an action – its beginning, development, and ending, (3) in the position of an object with the verbs *zpomalit* (*slow down*), *urychlovat* (*accelerate / speed up*), *ztěžovat* (*complicate*), *usnadnit* (*simplify*) and the like, which modify the dependent action in terms of qualitative and quantitative characteristics, (4) in the position of an uncoordinated attribute with the nouns *proces* (*process*), *růst* (*growth, development*), *rozvoj* (*development*), *etapa* (*stage, phase*), *akt* (*act*), (5) in combination with demonstrative, interrogative, indefinite or negative pronouns, and (6) in titles and headings.

The category of such “pseudoactional” nouns, moreover, includes the forms that are used in the plural, applied as terms and characterized by deviations from the original process semantics at the level of the denotative meaning while signifying various realities associated with action: *action modes*, *actions-situations* (festivities, rituals, various acts and procedures), and *states* caused by completing certain actions.

Finally, it is established that the Czech verbal nouns convey the grammatical meaning of aspect as consistently as possible. The analysis of the SYN corpus data was performed on nine contexts that are sensitive to aspect, including those that actualize the grammatical meaning of the imperfective aspect; it has shown the identity of the distribution of aspect forms of the nominals with the distribution of aspect forms of the motivating verb stems. This is confirmed by more than 97 % of the analysed corpus entries with the verbal nouns in which the forms used are motivated by verbs of the imperfective aspect.

Keywords: verbal noun, hybrid parts of speech, nonfinite form of the verb, action semantics, category of aspect, aspectually unambiguous context, nominalization, syntactic transformation.

Підписано до друку 25.10.2019 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 1523.

Видавництво Б. І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
